

GRAHAM GREENE OLVASÁSA KÖZBEN

Az idén hatvan éves *Graham Greene* — talán először? — a világ-sikert aratott könyvét, a Mexikóban játszó, a papüldözés koráról írt regényét, a *Hatalom és dicsőséget* még a háború előtt jelentették meg nálunk. (Nekem annakidején *Hunyady* Sándor ajánlotta, mint olyan nagylepték-rendszerű ábrázolásmóddal megírt művet, amiből tanulni kell.) A háború után négy regényét is olvashattuk magyarul. A kisebb igényű és inkább detektívregényszerű *Merénylet* után a vietnami háborúban játszó *A csendes amerikai*t, a *Havannai emberünk*-et, majd végül az ezeknél korábban íródott, de nálunk utoljára megjelent *A kezdet és a vég*-et. Mit fejlődött ez a nagy író, aki mintha kimondatlan ars poetikájává azt az elvet tette volna meg, hogy a művészet: jelzés és utalás! Egyre zártabb, feszesebb, mindegyre tömörülő, már-már poétaian sűrített prózájában képessé vált egy-egy mondattal történelmi korszakváltások súlyát is kifejezni. Hogy a földön egyidőben különböző kultúrák élnek, hatnak, visszahatnak, virulnak és elhanyaglanak, azt roppant távlatokat látta tekintetével, merész szűrt-szavúsággal, élesen, pontosan a mégis. mintegy jelzéses könnyedséggel veti papírra.

Nem kétséges, hogy szocializmustól átítatott író; elsőprő erővel bizonyítja például, hogy a vietnami parasztot az győzi meg, aki forradalmi válságban a vele való személyes törődést — majdnem azt mondanám *Greene* után szabadon: a földi vetületű személyes gondviselést vállalja. Nyers egyszerűsítés volna azonban *Graham Greenet* egyszerűen csak humanista gondolkodású, szocializmustól átjárt, haladó polgári írónak tartani. Egyetemessége másra mutat.

Mostanában ismertem meg — sajnos csak könyvekből — színdarabjait. Ezek elé olyan mentegetőző előszót ír (némi humorral), amit nem lehet írásból élő embernek szívszorongás nélkül olvasnia. Annak örvend ugyanis, nagy sikerű és kevésbé sikerült színpadi műveit „mentegetve”, hogy regény és színdarab kísérleteinek hetven százaléka félbemaradt. sohasem készült el, nem jutott dramaturgig, — hogy eldobhatta azokat. Inkább elment egy időre névtelen újságírónak, meg valami dohánytröszt-höz tisztviselőnek, semhogy nem értett, nem hibátlan műveit is eladja. (Noha, valószínűen azt is megvették volna, gondolja olvasója). Mennyire irigyléseméltó ezért a tudatos és sorsadta ökonómiáért! Nagy műveket írni végül is, bizonyára csakis ilyen aszkétikus önkritikával lehet. Aszkétikus magatartásnak persze semmi nyoma sincsen magukban a megjelent művekben, hacsak a művészi kifejezés válogatottsága, a szűkszavúság nem utal az írás eszközeinek önmegtartóztató használatára.

Színdarabjaiból főként két katolikus pap alakja látszik előttem maradandó értékű világirodalmi figurának. Az egyik *Father James* a *Living room* című lélektani drámában.

James atya elvesztette mindkét lábát, húsz év óta tolókcocsiban ül, öreg, babonásan vallásos, cinkosan „klub-katolikus” nővérei között. Ezek, ha valamelyik családtag meghal, annak még a képeit is elégetik, a szobát pedig, ahol meghalt, örökre lezárják. Nagyon öregek, már csak egy átjárószobaszerű, éppen a toaletthez vezető „living room”-juk maradt, ahol még nem halt meg senki. (A „living room” a darabban nemcsak nappali szobát, hanem szószerinti — átvitt értelemben „élő” szobát is jelent).

A béna öreg pap, nem tudhat segíteni az öreg hölgyeken, azok ezt

nem is fogadnák el tőle, még ők gondolják, tologatják ide-oda, s az létezésük tartalma, hogy kétségbeesetten rettegik: az elkerülhetetlent. Aggódva lesik, melyikük hal meg előbb. Történik, hogy egy fiatal özvegy húguk hal meg s annak húsz esztendőös leánya az öregek házába kerül. Egy negyvenes pszichológus professzor hozza oda, aki az elhalt özvegy néhai férjének barátja volt s ezentúl a leánynak végerendeletileg kinevezett gyámja — miután közöttte s a húsz éves, most már teljesen árva Rose között a temetést követő éjszakán teljes, bűnös-boldog szerelem fakadt.

Father James, aki húsz éves bénasága alatt „haszontalan pappá vált” s már Isten létét bizonyító, egykori szemináriumi tantételeit is elfeledte, Istent nem vesztette el, mert tudja, hogy eléggé szeretni nélküle egyikünk sem képes, „még talán a szentek sem.” Tudja, hogy a szerelem olyan önimádásból és szenvedélyes, önfeláldozó önzetlenségből — mazochizmusból és sadizmusból — szótt érzelmi szövvény, melyben nem szenvedni nem tudunk, s „boldogságunkért” csak választanunk lehet: a magunk szenvedése vagy a más, a mások szenvedtetése között. Tudja, hogy „gyermekünk” a halál, mit szenvedéssel szülünk meg jövődönkért, az örökéletért (mit Isten a szenvedéssel vajúdó világgal együtt teremtett). De tudja a modern lélekelemzés eredményeit és eredménytelenségeit is, s mondja is a szerelmében vergődő professzornak: egy katolikus (Rose, a lány) s egy pszichológus (a professzor) tartósan nem áltathatja önmagát a komplikátlan boldogság örömeivel — legfennebb lopott szerelmi órákra, de azokban is természetszerűen benne van más-más fakadtatású, de azonos eredményű büntudatuk. James nem tétlen rezonőr figurája a darabnak, hanem — mint a pszichológus felkészült vitapartnere — a lelki konfliktus kibontója s a cselekmény tragikus mozgatója. Önmagáról nem áttolja freudi magyarázattal tudomásul venni, hogy jóllehet valaha igazi hivatottságot érzett a papságra, ez a vágya fakadhatott sokszorosán oldott apakomplexusból is. Tudja s nem tagadja az ösztönéletet, s hiszi és mintegy utolsó erejével és öntápláló reménységgel gyakorolni próbálja papi és emberi hivatását: a segítségnyújtást és a reménység útjának megsejditését.

Rose gyanútlanul szerelmes a professzorba, akinek feleségét sohasem is látta, és képzeete sincsen arról, hogy amikor a férfit szereti: házasságot tör. „Egyszerűen” tűzön-vízen át, a fiatalság vakságával és életigenlésével boldogságot akar, gyerekeket, komplikátlan, kizárólagos szerelmi kettőst törvényesen vagy törvényen kívül. Az egyik öregasszony inkább azt nézi el a lánynak, hogy egy ideig szerelmi légyottokra járjon el a férfivel, sem-hogy házasságot bontson s hozzámenjen szentségtörően. A másik idős hölgy kis ideig tartó szemethúnyás után a férje után telefonozgató gyanakvó, súlyosan hisztériás, szerencsétlen feleséget hívja el hozzájuk, hogy az árvával szembesítse. S a lány percek alatt évek sorát érve és öregedve érti meg, hogy szerelmese máshoz is tartozik (sőt a házasság révén első-sorban a beteg, gyerektelen asszonyhoz tartozik), hogy a férfi azt is szereti. A feleség egy hisztériás jelenetben öngyilkosságot kísérel meg (ez egy zsarolás-sor vége nála); a mérget a lány csavarja ki a kezéből s eldobja. Mikor a feleség az inkább zsaroló öngyilkossági kísérlet után valami fenyegetően bizonytalan helyre elmegy, a férfi aggódva siet utána, noha azt igéri, hogy a lányért visszajön és vele marad, hiszen ha elhagyná Roset, az most már örökké azt asszociálná esetleges további szerelméhez, hogy a szerelem egyenlő elhagyással, megcsalattással, s lehetetlen, hogy ezt Rosenak éppen ő okozza.

Rose a házastársakat együtt látta, ettől meginog, mert megtapasztalta, hogy azok együvé tartoznak. James atyától kérdi, mit tegyen? Az atya csak azt ajánlhatja, hogy a férfit hagyja el, felejtse el. („Én arra tanítom növendékeimet, hogy emlékezni tudjanak, nem felejtteni”, mondotta percekkel előbb a professzor). Jusson túl rajta Rose, hiszen fiatal — kérelmi James atya. Rose azonban nem tud túljutni szerelmén. Ha pedig ilyen gyenge, mondja James atya, akkor menjen a férfival. De Rose már nem élhet két ember szenvedésének terhével a lelkén, könyörög Jamesnek, mutasson egyszerű komplikálatlan kiutat, hogyan mozduljon, mit csináljon, merre lépjen? Adjon valami reményt. Az öreg pap mit se tud, pedig fohászkodik, hogy egyszer már, ha utoljára is, de végre először életében segíthessen egy emberen. S félve és bizonytalanul, önmagán is restelkedve ajánlja az utolsó ajánlható reményt: imádkozzék a lány. Rose megvetően, szinte kiköpve ejti ki az imádkozás szót és James, miközben magatehetetlenül hagyja, hogy el-kitőlják, tekintetével megkapaszkodik a lélekgyógyászok titkát ismerő reményen: a lány tanácsot kért, kapott, csak ezt kapta... Rose magára maradtan, a tehetetlenség önkivületében felveszi az általa elhajított mérgeztubust s míg a pilulákat nyeli, az utolsó tanács valóban visszacseng benne. (Sohasem hitt semmiben, csak a boldogság akarásában, boldogság meg nincsen). Mondaná gépiesen, de nem tudja a Miatyánkot, s mikor az utolsó szem mérget veszi be, afféle gyermeki imádság foszlányába kap, mint a mi éniistenemjóistenembecsukódik-márazsemem — imánk.

Az utolsó képben az derül ki, hogy Rose önkéntes halála megváltotta a halálfélelem szorongásától az egyik öregasszonyt, aki nem fél már többé abban a „living room”-ban feküdni le, talán örökre, ahol Rose meg tudott halni. A professzor már nem is keserűen, hanem élete minden értelmét vesztetten megy vissza testvérien ápolni élete legnagyobb kudarcát: a gyermektelen feleséget, aki a lélek gyógyítására hivatott pszichológus mellett lett idegbeteggé. De még megtudakolja a paptól a halálra érett Rose utolsó perceit. Utoljára Isten volt vele, mondja James, mert noha nem láthatta, ő tudja: Isten meghallgatta, Rose azt tette, amit ő mondott, hogy tegyen. Öngyilkos lett a rámaradt be nem fejezett példa nyomán, de mert reménységet akart, követte az utolsó tetre indító tanácsot: imádkozott.

Kéveset mond az efféle tartalmi ismertetés. (S én ezt a beszámolókat nem valami megértékelést fitogtató, hanem az enmagammal való, tanulni vágyó beszélgetés másokat is gondolkodtatni remélt szándékával írom).

A Living room című lélektani dráma nem úgy egzisztencialista, ahogyan az egzisztencializmust ennek az irányzatnak immár három hullámban is jelentkező művelői értelmezik, amikor a korszerű életérzést egy bizonyos, részint újszerű filozófiai magatartásban és új, meg újabb formai-művi megoldásokban igyekeznek kifejezni, mert sajátosan Graham Greene-i egyetemesség, talán azt mondhatnám — katolikum telíti azt. De szimplifikálás volna Graham Greent egyszerűen katolikus egzisztencialistának nevezni is.

Ugyanúgy, ahogyan nem lehet csak angol írónak mondani sem. (Talán még leginkább éppen ebben a Living roomban az itt lefordíthatatlan angol nyelvi megkötöttség, jelképiség is angolítja). Regényeinek általában még a színhelye sem angliai; témái nemzetközien általános érdekűek, ha még úgy egy-egy kiválasztott ország népéről szólanak is egy bizonyos kor-helyzetben. Drámaiban nem jelképez olyan nagyot markoló nyereséggel, mint mondjuk Dürrenmatt, aki világtörténelmi példákat képes —

néha eléggé erőltetetten — jelképpé nem növeszteti, hanem zsugorítani. Graham Greene jelképisége nem arculcsapóan nyílt. Az olvasó, vagy a néző-műélvező gyönyöre feltalálni, hogy — például — James atya, a mindig segíteni kész és az örökélet reményét sugalló, de „skartba”, tolokocsiba tett béna vagy megbénított? — egyház képviselője is lehet — kit vallási szokásokba merevült vénségek tologatnak ide-oda, önmaguk számára segítséget nem, csak áldozatot lesve. Lehet, hogy ezt csak a műélvező érzi így; de hogy érezheti, az Graham Greene művészetében van benne.

Nem sikerült ennyire másik darabja, a *Potting Shed* (Kerti fészker), ahol arról van szó, hogy egy fiúgyerek önmaga megsemmisítésével oldotta volna meg azt a sérülést, amit kétféle nevelése okozott: híres tudós, ateista-természettudós apja nevelése mellé tragikus sérülést okozóan társult a szegény paprokon nagybácsi vallásos nevelése. A fiút sikertelen öngyilkossági kísérlete harminc éven át ütődötten élő, a Semmiben hívó, a Semmit szerető, emlékezetét vesztett meghasonlottá teszi. Annak idején a pap, hogy a már pulzustalan fiú életre keljen, szegénységében egyetlen kincsét: a hitét ajánlotta fél Istennek. A fiú életrekelt s a pap harminc éven át élt hitefosztottan, titkon iddogálva, gépiesen szolgálva a számára tartalmukat vesztett, egyszerűen diszekké kopott egyházi kellékek között. A csodát, hogy a halott fiú a pap elfogadott áldozata révén kelhetett életre, a jámbor és ostoba kertészen kívül, aki először akadt a halottra, első-sorban és egyedül a megrendült ateista tudós apa hiszi el. Ő ezt azonban pályája, karrierje, addigi tudományos művei: saját egzisztenciája miatt nem vallhatja be. (Igaz, több új művet írni képtelen). Inkább beteg fiát rekeszti ki a családi közösségből — hiszen az lényegét, a tagadást ölte meg azzal a ténnyel, hogy él. Saját esettségét és megrendültségét védelmezti a feleségével, az anyát is elszakítva így a fiútól (miközben Bertrand Russel-szerű s méretű tudós társaival barátkozik). A drámai eseményort éppen ennek az öreg természettudósnak halála indítja el. (A fiút nem hívják el a halálos ágyhoz, mikor egy kis unokahug ügyeskedése folytán mégis odamegy, az anya nem engedi az apához, hiszen létük egymás létének cáfolata, még az apa halálában is). A kerti fészker titkát (ahol az öngyilkossági kísérlet történt) ez a kis, világos fejű unokahug gyermeki, rámenős tapintatlansága detektiveskedi ki. S az apa halála után megindul a harc az emlékezetét vesztett fiú gyógygyításáért. — Ez a dráma olyan lélektani meredélyeken jár, amiket színpadra vetíteni — úgy érzem így, ennyi árnyalattal még Graham Greennek sem lehetett, noha eléggé sokszor játszották ezt a művet is, inkább kísérlet maradt arra, hogy mit bírhat meg a színpad. Szerencsére olyan könyvbe mentett kísérlet, mely ismét egy jellegzetesen nagy papi alakkal gazdagítja az irodalmat s végső soron egzisztencialista dráma ez is. Callifer atya megérte léte értelmét és elnyerte érte a semmit. A tragikus gyerekkori emlékeknek új élet-tápot adó foszlányait visszaszerző férfiban viszont megcsillan az öngyógyítás reménye, a tudatosodás.

Graham Greene nagyon sokat ír a szeretetről. „Járni megtanítják a szülők gyermekeiket, szeretni nem.” Szeretet s szerelem között (love-love), mint az angol nyelv sem, Graham Greene sem tesz olyan lényegbeli megkülönböztetést, mint például a mi nyelvünk szelleme s belőle fakadó, használatos szavai tehetnének (szeretet-szerelem). A pszichológizáló készsége is egybegyökereztetni a kétféle szeretetet. Emberi viszonylatban olyan szeretetet, ami „nem matéria, hogy elfogyjon, vagy a többféle áradással osztódjék s ezzel kevesbedjen” — nem ismer. Nála mindenfajta személy-

hez kötött szeretet szenvedést fakaszt minden irányban. A Havannai emberünk című regényében azt ajánltatja egyik szereplőjével: „Ne személyiségeket szeressen. Az emberek meghalnak, vagy elhagynak bennünket; az életet szeresse.” Persze az élet is elhagy vagy mi fogunk ki belőle. S a merő létezés nem lehet nem szenvedve és nem szenvedtetve tartósan szeretni. Egy hívőnek vagy egy tudatosnak, egy katolikusnak és egy pszichológusnak csak percekre talán. Benne forr Graham Greene egész életművében az azutáni, az emberi oknál magasabb létezés ki nem mondott reménye. (Ha néha csak katolikus szemléletű vetítéssel: negatívan is, pozitívan is).

Az Isten nem bíró, azért könyörületes, mondatja Jamesszel. A két nem közül mindig a bizonyosan halandót szülő asszony a — könyörteleőbb. Az öregek az aggodás neurózisával kímélik meg magukat a szenvedéstől. Gyermekek azzal, hogy nem hiszi el: a neki kijáró boldogságért szenvedni kell. Igazán a középkorú ember szenved.

Jegyzetgem magamnak, mintha könyveiben húznám alá a sorokat:

— Probléma számunkra a szenvedés. De nem az asszonynak, aki szenvedéssel szüli meg gyermekét. A halál a mi gyermekünk; szenvedésen kell átátesnünk, hogy halálunkat megszülhessük. Gyötrelmedben együtt sírok veled. De Rose, már szabad; ő most szülte meg gyermekét.

— Úgy beszél atyám, mintha élne még! Ó hogysisne, hiszen a maga egyháza azt tanítja, hogy mostan él csak igazán és kárhozott, elkárhozott a maga egyháza szerint, a feleségemtől elszedett gyilkos pilulák miatt.

— Nem vagyunk mi olyan ostobák, mint ön hiszi, barátom. Senki sem állítja, hogy éppen mi tudhatnánk: mi volt a lány utolsó gondolata. Csak Isten volt vele a végén. S ha Isten létezik, csakis a megosztottság nélküli, őt is szerető, teljes Szerelem lehet.

Most látom, így kiemelve, funkció nélküli szép szavaknak is hathatnak ezek a kikapott és hevenyészve lefordított szavak. De Graham Greene művében ütközést szító, építő funkciójuk van. Párbeszédei, noha olyként intellektuálisak, mint talán Huxley-é, egyben cselekvő magatartást is hordoznak, egészen a viselkedéssel jellemző, nálunk leginkább Hemingway révén ismert behaviorizmusig. Ez a sajátos, greeneien leegyszerűsödött stílárís összetettséggel leginkább legutóbbi szatirikus műveiből tűnik ki.

Mennyire szeretnék azért most lenni huszonöt-harminc éves, hogy valamiként elolvashassam azokat a félbe-szerbe hagyott, félredobott írásait, amikből megtanulhatnám, hogyan kellene saját, ki nem adott kísérleteken át nevelődni íróvá. De hát azt már lekéstem, hogy ilyen módszerrel, ilyen lehetőségekkel. Tudomásul kell venni. Azt is Graham Greene írta, hogy: a tények tudomásul nem vétele idővesztegetés.

„Semmivé akarod-e tenni az én igazságomat? És kárhoztatsz-e engem, hogy neked legyen igazad?” (Jób, 40. 3.)

Az ember csak akkor tudja felismeri Istent az ő műveiben, ha már szereti őt.

Aki szereti Istent, szereti a művét is, és aki szereti Isten művét, az részben meg is érti, mindenesetre jobban, mint bárki más, egyébként pedig bizik: „Légy nyugodt, megmutatom neked, hogy minden jól van.”

P. Sertillanges gondolataiból.